

KROPSLIGE FORSTYRRELSER

ANE MOLTKE

I denne artikel argumenterer jeg for, at et særligt analytisk fokus på de kropslige reaktioner, feltarbejderen erfarer i felten – følelser, stemninger og kropssansninger – kan skabe adgang til særlige former for data og i kraft heraf indsigt i helhedsorienteret viden om informanternes hverdag. Hensigten er at finde et greb til at identificere og reflektere analytisk over „data“, der ofte forsvinder, fordi de er uhåndgribelige, ubevidste eller ikke-reflekterede. I min argumentation trækker jeg på en særlig tilgang til sensorisk etnografi – den sceniske forståelse – og introducerer det analytiske greb – kropslige forstyrrelser. Gennem fokus på kropslige reaktioner rejser jeg i artiklen et metodologisk *hvorfor*. Med hvilke metodologiske begrundelser har en sensorisk etnografisk tilgang relevans for en udforskning af, hvorledes mennesker erfarer deres hverdagsliv inden for sundhedsforskning? Jeg rejser desuden et metodisk *hvordan* gennem refleksioner over, hvordan jeg i mit feltarbejde har anvendt og videreudviklet den sceniske forståelse gennem en skærpet interesse for krop og sanser.

I artiklen anvender jeg *indtryk* som synonym for data. Mit ønske er at bidrage til at udvikle metoder, hvorigennem indtryk som intuitive og ofte udefinerlige følelsesmæssige og kropslige reaktioner kan være grundlag for at skabe og formidle viden om det levede hverdagsliv.

Kropslig og sanselig orientering

Der har i de seneste årtier været en stigende orientering mod krop og sanselighed i human- og samfundsvidenskaberne (Pink 2011, 2015; Shilling 2012; Turner 2012; Davies 2010) og inden for etnografien (Pink 2011, 2015; Davies & Spencer 2010). Der er dog et fortsat behov for at udvikle en metodologi, der udnytter potentialerne i at inddrage ikke-sproglige fænomener som følelser, stemnin-

ger og kropssansninger i etnografisk forskning (ibid.). Den danske antropolog Kirsten Hastrup skriver, at det er „... en påtrængende opgave for antropologien at aflæse og udtrykke alle socialt vigtige fænomener, også de, som optræder uden for sproget ...“ (Hastrup 2010:26). Ved at dele og sætte egne metodologiske og metodiske refleksioner til diskussion ønsker jeg at bidrage til refleksion over, hvorledes disse ikke-sproglige fænomener kan inddrages i etnografisk forskning for at skabe forståelse af menneskers hverdagsliv. Dette vil jeg gøre ved at fremlægge et analytisk greb, jeg har udviklet gennem et ph.d.-studie, nemlig et fokus på feltarbejderens kropslige forstyrrelser – forstået som følelser, stemninger og kropssansninger af for eksempel uro eller ubehag, som feltarbejderen fysisk kan opleve i felten (Moltke 2017).

„Sensorisk etnografi“ er en samlet betegnelse for de tilgange, der fokuserer på at inddrage sanselige og affektive aspekter som data. Det har blandt andre den australske antropolog Sarah Pink arbejdet med (Pink 2015). Pinks udgangspunkt er, at mennesker – etnografen selv og de mennesker, hvis liv hun ønsker at forstå – lærer, oplever og erfarer gennem sanserne. Mennesker er til stede på og relateret til konkrete fysiske steder. Steder forstås ikke blot som fysiske lokaliteter, de er også kulturelle og sociale kontekster, der er præget af særlige diskurser og magtrelationer. Feltarbejderens refleksion sker ud fra denne placering.¹ Sensorisk etnografi anses af Pink som en tværvideenskabelig og tværdisciplinær forsknings-tilgang i udvikling (ibid.).

Scenisk forståelse

Artiklens præsentation af en scenisk forståelse ligger i forlængelse af den sensoriske forskningstilgang. Den sceniske forståelse stammer fra den psykosociale forskningstradition, der kobler psykoanalyse og kritisk socialisationsteori (Bereswill et al. 2010). Sceniske beskrivelser er en fremstilling af empirisk materiale, der kommunikerer kognitivt, billeddannende og intuitivt til sit publikum. Et centralt analytisk greb er at fokusere på de sanselige og psykiske reaktioner, der opstår i interaktioner mellem feltarbejder og informanter (Hollway 2015). En sådan analytisk opmærksomhed på interaktioner hviler på psykoanalysens forståelse af, at følelser ubevidst kan overføres mellem mennesker (Bereswill et al. 2010). Dette betegnes som projektive mekanismer. I nærværende artikel fremhæver jeg, at informantens følelser overføres til feltarbejderen og kommer til udtryk som feltarbejderens oplevelse af kropslige reaktioner (Moltke 2017). En analyse gennem sceniske beskrivelser tager udgangspunkt i feltarbejderens kropslige reaktioner som grundlaget for at fremanalysere underliggende og ofte ubevidste strukturer af samfundsmæssig og subjektiv karakter. Feltarbejderens

kropslige reaktioner benævner jeg i artiklen som „kropslige forstyrrelser“ for at tydeliggøre, at disse reaktioner er udgangspunkt for analytisk opmærksomhed.

I den sceniske beskrivelse fremstilles hændelser, som foregik de på en scene. Der indgår aspekter som det fysiske sted, genstande, kropsbevægelser, tale, lyssætning, temporalitet og interaktioner (Hollway 2015). Det tilstræbes at undgå generaliserende kategoriseringer, fordi hensigten er, at de sceniske beskrivelser via deres billedskabende karakter kan skabe kropslige og følelsesmæssige spejlinger hos læseren. I kraft heraf formidles en viden, der ikke splitter intellektuel forståelse fra følelsesmæssig og intuitiv viden (ibid.).

Artiklens opbygning

I denne artikel vil jeg gennem eksemplariske, empiriske nedslag og teoretiske refleksioner vise, at et fokus på kropslige forstyrrelser kan være en vej til at skabe nye former for viden om menneskers erfaringer af deres liv. Jeg viser desuden, hvorledes indtryk, der opstår på baggrund af feltarbejderens egne kropslige reaktioner, systematisk kan behandles og formidles som videnskabelige data.

Artiklen tager udgangspunkt i et nyligt afsluttet feltarbejde blandt mennesker med en skizofrenidiagnose,² som deltog i en livsstilsintervention. Derfor præsenterer jeg kort mit feltarbejde. I forlængelse heraf præsenteres artiklens første sceniske beskrivelse. Herefter præsenteres mit teoretiske blik. Jeg trækker på forskellige faglige, teoretiske og videnskabelige traditioner. I mit ph.d.-studie arbejdede jeg med en sundhedssociologisk tilgang, ifølge hvilken fysisk sygdom ikke blot er en materiel realitet, men tillige må betragtes som subjektivt og kontekstuel erfaret (Jensen 2006; Gannik 2005). I artiklen trækker jeg på en kombination af fænomenologisk sociologi (Schutz 1972) og kritisk teoretisk hverdagslivsteori (Leithäuser 2012) ud fra en forståelse af, at hverdagsliv ikke blot er et empirisk felt, men tillige et teoretisk felt, der skaber mulighed for at forstå livsstilsvaners grundlæggende subjektive og meningsdannende betydning.

Efterfølgende beskrives artiklens metodologiske vinkel, den sceniske forståelse og de to øvrige teoretiske inspirationskilder, henholdsvis en embodiment-orienteret og en følelsesorienteret tradition i antropologien, der tilsammen danner grundlag for analyse af feltarbejderens kropslige reaktioner. Gennem analyser af tre sceniske beskrivelser, hvor jeg anvender det analytiske greb kropslige forstyrrelser, fremhæver jeg, at den viden, der skabes herved, ikke alene har kognitiv karakter, men også kan mærkes og genspejles hos læseren. Sluttelig konkluderer jeg på det i indledningen nævnte metodologiske *hvorfor* og på det metodiske *hvordan* og perspektiverer i forhold til temaet data.

Præsentation af feltarbejde og af Bjørn

Feltarbejdet fandt sted i tilknytning til en livsstilsintervention kaldet CHANGE, der havde til formål at understøtte forandring af vaner om kost, rygning og fysisk aktivitet blandt mennesker med en skizofrenidiagnose. Livsstilsinterventionen indgik i et randomiseret studie etableret under Psykiatrisk Center København (Moltke 2017; Speyer 2017). Mit ph.d.-studie havde til formål at forstå det subjektive hverdagsliv, som interventionen havde til formål at ændre.

Mit feltarbejde gav anledning til metodologiske refleksioner og metodiske afprøvninger ud fra et ønske om at begribe helheden og kompleksiteten af informanternes oplevelser og erfaringer af hverdagen. Jeg vil gøre lidt mere ud af præsentationen af min felt hverdagslivet, som det erfares af mennesker diagnosticeret med skizofreni, ved at præsentere Bjørn.³

Bjørn er midt i 50'erne og lever i et relativt velstående forstads kvarter i en toværelses lejlighed. Han har haft lejligheden i omkring 10 år. Tidligere boede han lidt rundtomkring, i perioder hos sine forældre. Bjørn havde lønarbejde i et par år efter folkeskolen, men havde fået førtidspension i en årrække på det tidspunkt, jeg mødte ham. Bjørn fortæller, at han kan lide at høre musik. Det er hans livline til verden. Han uddyber ved at sige, at han gennem musikken får noget til smilehullerne. Ellers sidder han bare og ser fjernsyn. Bjørn fortæller, at han selv har spillet musik med forskellige bands – guitar, trommer, klaver, keyboard og endda violin – men det varede ikke så længe. Det var lidt noget rod, med alkohol og stoffer. Det skulle ellers være så sundt at spille musik og sådan, siger han. Når jeg spørger, hvordan Bjørn trives med at bo i sin lejlighed, fortæller han, at han aldrig får besøg. Han snakker heller ikke med naboerne, selvom han egentlig gerne ville kende nogen. Indimellem står der nogen og ryger hash og drikker øl ved et af de nærliggende huse. Han kan finde på at stille sig og snakke lidt, men det er ifølge Bjørn et problem, at han hverken ryger hash eller drikker som dem.

Første sceniske beskrivelse

Følgende sceniske beskrivelse stammer fra mit første besøg hos Bjørn.⁴ Når jeg inddrager den her, er det, for at læseren kan have et levende menneske og det konkrete hverdagsliv i bagehovedet i den følgende teoretiske redegørelse for artiklens forståelse af hverdagslivet og en scenisk forståelse.

Bjørn åbner, straks jeg ringer på, og bliver et øjeblik stående i døråbningen, før han træder til side og byder mig indenfor. Jeg træder lidt tøvende ind i en snæver entre. Vi står et øjeblik direkte over for hinanden, hvorefter jeg træder et skridt til side og tager jakke og tørklæde af. Bjørn rækker ud efter overtøjet og siger, at

han nok skal hænge det op, og vender sig mod knagerækken på væggen bag sig. Hen over knagerne ligger en sav og en hammer. Bjørn undskylder, straks han ser værktøjet. Jeg spørger, om han har gang i nogle reparationer. Bjørn besvarer ikke mit spørgsmål, men vender sig mod køkkenet og spørger, om jeg vil have et eller andet at drikke.

Denne første sceniske beskrivelse tiltrak sig særlig opmærksomhed. I situationen oplevede jeg intuitivt uro og desorientering. Senere i den analytiske proces var hændelsen fortsat anledning til forstyrrende kropslige og følelsesmæssige reaktioner, der gav anledning til nærmere analytisk opmærksomhed. Også i arbejdet med denne artikel fremkaldte den reaktioner. Jeg vender tilbage til en analyse af denne sceniske beskrivelse senere. Først et par ord mere om artiklens teoretiske afsæt.

Hverdagslivsforskningens særlige udfordringer

I forbindelse med min interesse for informanternes hverdagsliv stødte jeg under mit feltarbejde ind i to udfordringer. For det første er det en udfordring at skabe viden om den subjektive betydning af hverdagens selvfølkelige handlinger og interaktioner (Moltke 2017). Spørgsmålet var, og er, hvordan man kommer et lag dybere end de kognitive og rationelle forklaringer for at forstå de betydninger, der er forbundet med informanternes hverdagslige, vanemæssige og rutineprægede handlinger.

For det andet er det en udfordring at forstå, hvorledes informanternes vanemæssige handlinger på mikroniveau relaterer til og er indlejret i samfundsmæssige dynamikker og diskurser. Et hverdagslivsperspektiv rummer en risiko for at individualisere erfaringer, der i deres grundlag er sociale. For eksempel er det en udfordring at forstå, hvordan samfundsmæssige forståelser af psykisk sygdom har indflydelse på det enkelte menneskes hverdagslige handlinger.

Her vil jeg trække på henholdsvis Alfred Schutz og Thomas Leithäuser, der er rundet af henholdsvis fænomenologisk sociologi og en kritisk teoretisk tradition. Til sammen skaber de mulighed for at anskue menneskers daglige vaner som samfundsmæssige og meningsfulde.

Det, der forekommer selvfølgeligt, er ifølge Schutz (1972) et subjektivt og betydningsmættet udgangspunkt for hverdagens handlinger og valg. Det, som Schutz kalder „den naturlige indstilling“, danner grundlag for en vanemæssig og kropsligt forankret håndtering af hverdagens udfordringer, på hvilken baggrund livsstilsvaner kan anskues som måder, hvorpå hverdagens udfordringer kan håndteres (Moltke 2015, 2017).

Schutz fremhæver menneskets uundgæelige forankring i socialiteten, hvilket dog er et forhold, han udfolder ganske sparsomt (Moltke 2017). Leithäuser går et skridt videre end Schutz og beskriver den subjektive betydning af menneskets socialisering i det moderne samfund samt redegør for, hvorledes menneskers pragmatiske, vanemæssige og rutinerede håndtering af hverdagen er forankret i socialiteten (Leithäuser 2000). Menneskers hverdagsmæssige selvfølgheder – bevidsthed, vaner og kropslige orienteringer – er ifølge Leithäuser tilpasset og formet efter hverdagslivets samfundsmæssige betingelser (Leithäuser 1977, 2000). Leithäuser og Schutz supplerer således hinanden, hvad angår en forståelse af, at hverdagens kropsligt forankrede vaner er udtryk for en subjektiv håndtering af livsomstændigheder (Moltke 2017).

Dette hverdagslivsteoretiske perspektiv bidrager til at imødekomme det, jeg betragter som de principielle udfordringer i hverdagslivsforskningen. Nemlig, for det første, at få forståelse af det selvfølghedens betydning, og, for det andet, at begribe sammenhænge mellem hverdagslivets „mikro“ handlinger og samfundsmæssige „makro“ strukturer. Disse udfordringer stiller metodiske krav. I mit ph.d.-studie havde jeg behov for metoder, der kunne hjælpe mig til at overskride min tendens til at overse betydningen af det, der for informanterne forekom selvfølgheligt. Tilsvarende tenderede de kulturelle og samfundsmæssige normer, der umærkeligt vævede sig sammen i informanternes oplevelse af hverdagen, til at undslippe min opmærksomhed. Normer om livsstil og sundhed er samfundsmæssige selvfølgheder, jeg selv bragte med mig. Bag mig havde jeg en årelang erfaring som sundhedsprofessionel, nærmere betegnet som kontaktperson for mennesker med en skizofrenidiagnose. Dette var en årsag til mit behov for at skabe nye erkendelser af velkendte, „selvfølgelige“ situationer. Det kunne jeg gøre ved at benytte det analytiske greb som kaldes „scenisk beskrivelse“, og som jeg vil konkretisere betydningen af i næste sektion.

Scenisk forståelse

Den sceniske forståelse har sin oprindelse i den tyske psykoanalytiker og socialisationsteoretiker Alfred Lorenzers arbejder fra 1970'erne (Lorenzer 1975). Lorenzers ambition var at kombinere psykoanalyse og kritisk samfundsteori. Hans grundlæggende pointe er, at mennesket uafviseligt og ned i enhver social, psykologisk og biologisk konstitution er samfundsmæssigt funderet (ibid.). For Lorenzer er signifikante scener fra den tidlige barndom en nøgle til at skabe forståelse af menneskers bevidste og ubevidste erfaringer i voksenlivet. Lorenzer følger den traditionelle freudianske topologi over bevidstheden, hvor interaktionsprocesser i vidt omfang har en ubevidst og projektiv karakter, og hvor følelsesmæssige og

sanselige reaktioner ubevidst overføres mellem mennesker. Lorenzers fremhævelse af det sceniske som nøgle til at forstå et subjekts erfaringer er siden blevet overført, udviklet og anvendt metodologisk i en kombineret tysk, engelsk og dansk „psycho-social“ forskningstradition (Olesen 2012).⁵

I anvendelsen af en „scenisk forståelse“ betragtes viden som kontekstuel, og forskeren anskues som medkonstituerende af den viden, der skabes. Det betyder, at menneskers erfaringer må forstås i relation til deres livsvilkår i ordets bredeste forstand, hvilket inkluderer kulturelle, historiske og materielle forhold. Forskeren betragtes – som informanterne – som samfundsmæssigt subjekt. Som følge heraf inddrages refleksioner over forskerens feltrolle og samfundsmæssige position i alle dele af forskningsprocessen (Hollway 2015; Hollway & Jefferson 2013; Bereswill et al. 2010). Det er en teoretisk grundantagelse, at erfaringsdannelse, interaktioner og kommunikation ikke alene forløber på et bevidst niveau, men tillige følger sensoriske og affektive baner, samt at sådanne dimensioner af erfaring ikke fuldt ud er bevidste og reflekterede, hverken hos informanterne eller forskeren (ibid.). En metodologisk anvendelse af en scenisk forståelse bidrager til at afdække og skabe bevidst refleksion over disse ikke-reflekterede eller ubevidste processer.

Anvendelsen af en „scenisk forståelse“ kan bidrage til at overvinde de to tidligere nævnte udfordringer, der er forbundet med hverdagslivsforskningen. En analytisk opmærksomhed på det ubevidste kan afdække det selvfølgeliges betydning, og den analytiske inddragelse af refleksioner over forskerens og informanternes kontekstuelle forankring skaber forståelse af sammenhænge mellem hverdagslige mikrostrukturer og samfundsmæssige makrostrukturer. I et forsøg på at skærpe min metodologiske forståelse og praktiske anvendelse af de sanselige og affektive feltarbejds erfaringer har jeg dog også søgt inspiration i andre videnskabelige traditioner, som jeg vil præsentere i det følgende.

Krop og følelser i fokus

Inden for antropologien har der i de seneste 30-40 år været en stigende interesse for krop og kropslighed (Pink 2011, 2015; Shilling 2012; Turner 2012; Davies 2010). Velvidende at vidensområdet er stort, foretager jeg her nogle specifikke nedslag og omtaler kort to retninger. For det første en „embodiment-orienteret tilgang“ og for det andet en „følelsesorienteret tilgang“.

Fælles for embodiment-orienterede tilgange er intentionen om at dekonstruere en traditionel vestlig distinktion mellem krop og sind – overvejende inspireret af Merleau-Pontys kropsfænomenologi (Pink 2015; Crossley 2012). Antropologen Thomas Csordas (2002) italesætter embodiment som et paradigme for antropologien og mener i lighed med Merleau-Ponty, at det ikke er metodologisk

muligt at skelne mellem krop og bevidsthed. Csordas henter tillige inspiration i Bourdieus habitusbegreb og anskuer kropslig praksis og vanemæssige, ikke-reflekterede handlinger som vidende (Csordas 2011). At de er vidende, vil sige, at de handlinger, der erfarer som brugbare, ved deres gentagelse bliver lagret kropsligt og derigennem skaber en særlig organisation og stil i hverdagens handlinger (Crossley 2013). Kropslig praksis er udtryk for menneskers erfaringsmæssige og kulturelle omgang med omgivelserne. Med embodiment-orienteringen bringes betydningen af forskerens subjektivitet også på banen. For det er ikke blot informanterne, men også forskeren, der lærer og erkender gennem sin krop (Pink 2015; Hastrup 2010; Coffey 1999).

En lignende tilgang finder vi en den følelsesorienterede tilgang. Hastrup sætter ord på subjektivitetens betydning og fremhæver forskerens totale, engagerede og nærværende deltagelse som et væsentligt element i etnografisk forskning (Hastrup 2003). Inden for den følelsesorienterede tilgang har Hastrup i lighed med en række andre antropologer bidraget til at løfte udfordringerne forbundet med at inddrage kropslighed og følelser i antropologien (se bl.a. Hastrup 2010a, 2010b) og er sammen med Michael Jackson (2010) og Vincent Crapanzano (2010), bidragsydere til antologien *Emotions in the field* (Davies & Spencer 2010). Antologiens ærinde er at forfølge 70'ernes opblomstrende interesse for subjektivitetens rolle i forskning, og forfatterne giver deres bud på, hvorledes følelser og stemninger kan anvendes som redskab for analyse i antropologisk forskning. I dette lys betragtes de for feltarbejderen velkendte følelser såsom blokering og desorientering som produktive kilder til at skabe viden om et felt (Davies 2010). I forlængelse af dette bruger Jackson begrebet liminal fase til at beskrive den periode under feltarbejdet, der finder sted, fra etnografen forlader sine kendte omgivelser, til hun begynder at føle sig bedre kendt og integreret i et nyt miljø. De u håndterbare følelser, der vil opstå i denne fase, vil ifølge Jackson ofte være anledning til intellektualisering og andre forsvarsreaktioner, der på uhensigtsmæssig vis begrænser forståelsen. I modsætning hertil ser Jackson liminalfasen som en mulighed for gennem hermeneutiske processer at belyse den livsverden, vi søger at forstå (Jackson 2010). Flere af antologiens forfattere henter inspiration i psykoanalytisk teori. Herudfra betragtes de følelser, der opstår i interaktioner i feltet, som delte erfaringer skabt i et møde. Hos Crapanzano (2010) er følelsesmæssige reaktioner ikke blot noget, der har rødder i det subjektive, og er ej heller blot skabt i interaktionen mellem selv og andre. Følelser skabes i relation til strukturer, der upåagtet ligger bag intersubjektive interaktioner.

Teoriene inden for det, jeg har betegnet som en embodiment-orientering og en følelses-orientering inden for antropologien, udgør inspirationen for min definition og anvendelse af kropslige forstyrrelser som et analytisk greb. Jeg lægger vægt

på ophævelsen af en dikotomisk subjektforståelse og forstår kroppen som samfundsmæssig og social, ligesom jeg anser menneskers ikke-reflekterede vanemæssige praksis som udtryk for en erfaringsbaseret viden og kyndig omgang med hverdagen (Crossley 2001). Med dette afsæt kan analyser af interaktioner mellem forsker og informanter – med analytisk fokus på kropslige reaktioner – bidrage til at udfolde forståelsen af et felt. Kropslige forstyrrelser defineret på baggrund af en psykosocial forskningstradition er mit bud på, hvorledes feltarbejderes egne ikke-reflekterede reaktioner kan inddrages i en videnskabelig analyse. Jeg vil i det følgende uddybe, hvorledes jeg forstår kropslige forstyrrelser.

Interaktioner og kropslige reaktioner

I sceniske beskrivelser omtales detaljerede og tidsmæssigt afgrænsede handlingsforløb (Bereswill et al. 2010; Hollway 2015). Den sceniske beskrivelse er en fremstillingsform, der har til formål at gøre hændelsen levende for læseren og åbne for feltarbejderens refleksioner over sin kropslige og følelsesmæssige respons (ibid.). Det er en principiel udfordring at bringe erfaringer, der ikke er bevidste eller verbale, frem som analytisk fokus. For at imødekomme denne udfordring anvendes i en psykosocial forskningstradition det analytiske greb „provokation“ (Hollway 2015; Hollway & Jefferson 2013). Provokation refererer til en psykoanalytisk forståelse af mekanismer, der udspiller sig i relationer. Gennem projektive processer kan en følelsetilstand hos en person ubevidst fremkaldes i en anden person (Visholm 1993). Projektive mekanismer udspiller sig i almenmenneskelige relationer og derfor også mellem informanter og forsker. Provokationer betegner reaktioner – af sanselig eller følelsesmæssig karakter – på, at noget ikke vil falde på plads, noget vækker uro, ubehag eller følelser af uforklarlig opstemthed. Reaktionerne er udtryk for en provokation af feltarbejderens velkendte antagelser, forståelser og praksis. I min forskning genforstår jeg provokationsbegrebet som en særlig opmærksomhed på kropslige reaktioner. Kropslige forstyrrelser er i denne sammenhæng at forstå som en provokation, hvor fokus er feltarbejderens kropslige reaktioner, der identificeres og tillægges betydning med henblik en yderligere undersøgelse og fortolkning. Kropslige reaktioner, der „popper op“ og mærkes. Et analytisk fokus på kropslige forstyrrelser kan bidrage til at skabe opmærksomhed på og indsigt i erfaringer, der har ubevidst og ikke-reflekteret karakter og kommunikerer nonverbalt, ligesom dem, der fandt sted i den indledende scene mellem Bjørn og jeg under mit første besøg hos ham. Jeg vender derfor nu tilbage til den første sceniske beskrivelse af Bjørns og mit møde i hans entre og den udefinerlige kropslige uro, desorientering og tvivl, der opstod hos mig, og jeg nærmer mig herigennem artiklens metodiske *hvordan*.

Analyse af første sceniske beskrivelse

Når projektive mekanismer tilskrives forskningsmæssig betydning, antages det, at ikke alene jeg, men også Bjørn, fandt situationen anspændt og urovækkende (Hollway 2015; Davies 2010). Men hvad fortæller Bjørns reaktioner om hans oplevelse af sin hverdag?

Den indledende sceniske beskrivelse beskriver handlingsforløb og kropsbevægelser i forhold til rum og genstande og den fysiske interaktion mellem Bjørn og mig. Som beskrevet i scenen oplever jeg situationen i entreen som urovækkende. Allerede fra den indledende udvælgelse og beskrivelse af scenen fastholder jeg en analytisk opmærksomhed på kropslige reaktioner i form af intuitiv uro og desorientering, der opstår i det nonverbale samspil, der finder sted mellem os, da jeg skal træde over Bjørns dørtærskel, og Bjørn bliver stående med front mod mig i entreen i lige akkurat så lang tid, at jeg bemærker det uvante i situationen. Akkurat så lang tid, at jeg spørger mig selv, om det er i orden, at jeg går ind. Intuitivt vælger jeg at rykke til siden, hvorefter Bjørn tilbyder at tage imod mit overtøj. Vores kropslige interaktioner i relation til hinanden er blot mikroskopiske afvigelser fra min kropsliggjorte, vanemæssige forventning om en vis synkronitet i Bjørns og mit bevægelsesmønster, men er dog tydelige nok til, at de tiltrækker min opmærksomhed. Mit fokus på og refleksion over egne kropslige reaktioner, det, jeg i denne sammenhæng forstår som kropslige forstyrrelser, er med andre ord mit analytiske greb, og i forlængelse af Merleau-Ponty (Crossley 2012; Merleau-Ponty 2006) og Csordas (2011) betragter jeg vaner og ubevidst kropslig interaktion som sociale, kulturelle og meningsfulde. Det betyder, at de kropslige interaktioners betydning rækker ud over en personlig relation.

Jeg fortolker den kropslige forstyrrelse, jeg identificerer i vores nonverbale interaktion, første gang jeg møder Bjørn, som en ambivalens mellem antonymerne „tiltrækning“ og „frastødning“. Bjørn venter mig og åbner, straks jeg ringer på. Han tager imod overtøjet og byder på noget at drikke. Alt sammen er udtryk for en åbenhed og invitation til samvær, hvilket jeg her kalder „tiltrækning“. Samtidig forløber også en modbevægelse mellem os. Bjørns tøven i dørråbningen, før han lader mig træde ind, og det ekstra, lidt for lange øjeblik han bliver stående direkte over for mig, er det, jeg kalder „frastødning“. Præmissen for denne analyse baserer sig på kernen i den sceniske forståelse af, at mine kropslige reaktioner udtrykker noget om Bjørns oplevelse af sit hverdagsliv. Med udgangspunkt i „provokationer“ fortæller mine erfarede kropslige forstyrrelser i Bjørns entre ikke blot om min oplevelse, jeg får også viden om Bjørns hverdag. Jeg forbinde min oplevelse af tiltrækning og frastødning med en generel ambivalens hos Bjørn, hvad angår det at indgå i sociale relationer.

Min fortolkning er forbundet med min rolle i forhold til Bjørn (Hollway & Jefferson 2013; Pink 2015; Hastrup 2003, 2010; Davies 2008; Coffey 1999). Det er en rolle, der havde mange facetter og vedvarende øvede en nonverbal indflydelse på Bjørns og min relation. Til trods for at Bjørn var informeret om formålet med mit feltarbejde, var mine grunde til at besøge ham vanskelige for ham at få hold på. Var jeg en sundhedsprofessionel? En repræsentant for det officielle samfund? En kvindelig bekendt på hans egen alder? Eller en uklar kombination af alle disse roller? Jeg blev på en gang påtrængende og samtidig en mulighed for social kontakt, vel og mærke i en på forhånd afgrænset og relativt kort tidsperiode. I selskab med Bjørn repræsenterede jeg en samfundsmæssig normalitet i forhold til hans, på forhånd definerede rolle som psykisk afvigende. Jeg anskuer derfor ambivalensen i vores forhold til hinanden og i vores første møde som udtryk for et mere grundlæggende vilkår i Bjørns hverdag. Denne fortolkning vil jeg nu uddybe gennem analysen af den anden sceniske beskrivelse, som fokuserer mere specifikt på Bjørns ambivalens mellem ønsket om social deltagelse og hans samtidige forbehold herfor. Analysens udgangspunkt i kropslige forstyrrelser vil samtidig bidrage til at belyse hverdagslivsforskningens to udfordringer om det selvfølgeliges betydning og sammenhængen mellem hverdagslivets mikrohandlinger og samfundsmæssige makrostrukturer.

Analyse af den anden sceniske beskrivelse

Bjørn har taget mig med på en cykeltur for at vise mig sit kvarter. Han har fortalt mig, at han holder af at gå og cykle i et naturområde tæt på sin lejlighed, og vi har allerede været på flere ture sammen i dette område. Bjørn har foreslået, at vi i dag kører forbi det hus, hvor hans familie boede en tid, da han var barn.

Bjørn cykler hurtigt og let foroverbøjet, han lægger kræfter i. Tempoet er arytisk, fuld fart frem og derefter en kort periode, hvor han kører i frihjul, for derefter igen at lægge kræfter i. Vi cykler i nogle perioder ved siden af hinanden. Nogle gange kører Bjørn forrest, og andre gange gør jeg. Da vi nærmer os Bjørns barndomshjem, spørger han, om vi skal køre forbi huset eller måske vælge en anden vej? Jeg svarer, at jeg synes, vi skal køre forbi det. Vi kører op ad en stejl bakke. Bjørn sætter fart på og racer op, mens jeg lidt stakåndet følger efter. På toppen venter han, og vi cykler ved siden af hinanden videre frem. Vi kører ud på små villaveje. Solen skinner, og haver og buske er mange steder blomstrende. Bjørn peger et hus ud, der er omgivet af stilladser. Bjørn sætter tempoet, og vi kører hurtigt forbi. Efterfølgende er Bjørn tavs. Jeg spørger, hvordan det var at gense barndomshjemmet. Bjørn svarer, at det er o.k., bare man kan holde de dårlige minder tilbage. Vi er på vej mod Bjørns lejlighed og taler ikke mere om det emne.

I denne sceniske beskrivelse fremgår de kropslige aspekter ved Bjørns og mine interaktioner som rytmer og tempo – og som forvirring fra min side. Skal jeg forsøge at følge Bjørns tempo? Skal jeg spørge ind til hans historie? Forvirringen forløber også på et kropsligt og affektivt niveau; jeg oplever en udefinerlig desorientering og uro. En lille, boblende glæde i maven og en fysisk spændthed ved Bjørns invitation til at indvie mig i hans liv. Samtidig mærker jeg et ubehag ved og en nervøsitet over at komme tættere på. Jeg får følelsen af, at jeg løber en risiko, ved at jeg maser mig ind i Bjørns liv, et liv, jeg fornemmer som et lukket terræn med smertelige minder, som han vanskeligt kan dele med mig.

Som i den indledende, første sceniske beskrivelse erfarer jeg en ambivalens mellem på den ene side tiltrækning ved at gå ind i relationen til Bjørn, hvilket er en tiltrækning af en vis intensitet. På den anden side en næsten fysisk oplevelse af frastødning ved at komme tæt på Bjørns liv. Min kropslige forstyrrelse er oplysende, hvad angår Bjørns oplevelse af sin hverdag, hvor en central bestræbelse er at dele sin historie og sit liv med andre. Jeg forstår, at det var en bestræbelse, der havde vanskelige betingelser for at blive realiseret.

Jeg har fremhævet, at den sceniske forståelse har potentiale til at overkomme to særlige udfordringer ved hverdagslivsforskning. Analysen af denne sceniske beskrivelse giver mig kropslig og følelsesmæssig forståelse for den dobbelte betydning, som social deltagelse har for Bjørn, hvilket omhandler den første udfordring, nemlig at forstå det, der med Schutz' begrebsapparat betegnes som det selvfølgelige (Schutz 1972). Bjørn havde livshistoriske og aktuelle erfaringer med ustabile og vanskeligt håndterbare relationer.

Som jeg vil vise i det følgende, relaterer Bjørns sociale vanskeligheder sig også til en særlig samfundsmæssig position, som mennesker med en psykiatrisk diagnose ofte indtager. Mit analytiske fokus på kropslig forstyrrelse bringer her indsigt i, hvorledes samfundsmæssige forståelser af psykisk sygdom har indflydelse på Bjørns betingelser for at indgå i sociale relationer. I den tredje og sidste sceniske beskrivelse er den kropslige forstyrrelse, jeg oplever, angst. Gennem en analyse af denne angst forstår jeg, hvordan gængse opfattelser af „normalitet“ bidrager til at skabe en kløft mellem Bjørn og mig, en kløft, vi mangler et fælles sprog for at overkomme. Endelig vil jeg fremhæve, at den sceniske beskrivelse af min og Bjørns cykeltur bidrager til at formidle en sanselig og kropslig indsigt i Bjørns ambivalens over for social deltagelse.

Analyse af den tredje sceniske beskrivelse

Jeg er på mit fjerde besøg hos Bjørn. Bjørn hører klassisk musik, da jeg ankommer. Han skruer ned, idet vi går ind i stuen, og spørger, om jeg synes, at han skal slukke

helt. Jeg siger, at det er op til ham, som lader musikken fortsætte. Vi sætter os. Jeg i den brune lædersofa og Bjørn i lænestolen, der står for enden af sofabordet. Der er tavst et øjeblik, og jeg er i tvivl om, hvordan jeg skal lægge op til en samtale. Bjørn trommer med fingrene mod låret og går ud i køkkenet efter en cigaret, mens jeg bliver siddende i stuen. Efter et par kommentarer fra min side spørger Bjørn ind til mig. Hvor langt har jeg cyklet i dag? Hvor bor jeg? Jeg svarer, at jeg bor på Amager lige ved en metrostation, og samtalen drejer ind på byggeriet af metroen. Bjørn fortæller engageret, at han selv var med til at bygge metroen i 1986. Jeg kigger tvivlende på ham og siger, at byggeriet vist ikke var gået i gang endnu på det tidspunkt. Bjørn svarer øjeblikkeligt og med iltet eftertryk, at det var det nu, men at det var hemmeligt. Jeg ønsker at afslutte besøget og komme ud af Bjørns lejlighed. Til Bjørn siger jeg, at jeg skal gå om lidt, og spørger, hvornår vi skal mødes igen. Jeg bliver siddende lidt i sofaen, før jeg går ud i entreen og henter min taske med kalenderen for dernæst at sætte mig i sofaen igen. Bjørn tager papir og blyant fra sofabordet, noterer et eller andet, streger teksten ud og krøller papiret sammen med en hurtig bevægelse. Vi aftaler en ny tid, som Bjørn noterer på et nyt stykke papir.

Den sceniske beskrivelse af dette besøg hos Bjørns omhandler specifikke detaljer om et konkret hændelsesforløb, nemlig metrobyggeriet, men da Bjørn eftertrykkeligt og bestemt fortæller om det hemmelige metrobyggeri, bliver jeg med et bange og tænker, at Bjørn må være skør. Videre tænker jeg på, om jeg i det hele taget kan stole på alt det øvrige, han hidtil har fortalt mig. Den angst, jeg oplever, er forbundet med kropslig uro, hjertebanken samt en stærk impuls til at rejse mig og forlade stedet. Det er en impuls, som jeg bevidst – af hensyn til Bjørns og min relation og til min rolle som feltarbejder – søger at kontrollere ved at blive siddende et øjeblik, før jeg rejser mig og henter min taske.

Da jeg cykler hjem, er jeg overrasket over, at jeg har reageret så stærkt på Bjørns udtalelse om sin deltagelse i metrobyggeriet. Jeg forstår, at Bjørn og jeg på det punkt ikke har samme opfattelse af verden. Jeg holder mig til et tidsforløb for byggeriet, der først gik i gang ca. 10 år senere end det hemmelige byggeri, som Bjørn mener at have deltaget i. Bjørns udlægning understøtter min antagelse om, at han på nogle områder har en anden oplevelse af virkeligheden end jeg. Vores forskellige opfattelse af, hvad der fandt sted hvornår, er anledning til min kropslige reaktion. Jeg fornemmer, at Bjørn også oplever anspændthed i situationen. Bjørn rejser sig og sætter sig, og han krøller papiret med sine noter sammen. Min teoretiske forståelse af overføringer og projektive reaktioner understøtter min tolkning af, at der er en parallel mellem min oplevelse af angst og Bjørns oplevelse af situationen.

I min analyse lægger jeg vægt på vores asymmetriske roller. Min rolle som feltarbejder og repræsentant for normalsamfundet og Bjørns rolle som informant og psykisk syg. Normalitetsforståelser er på spil her. Fra min side i min umiddelbare

tanke om, at Bjørn er skør. Det er min fortolkning, at Bjørns rastløshed og hans pludselige bevægelser kan være udtryk for, at han i vores relation føler sig „anderledes“. Fælles for os er oplevelsen af en kløft mellem os. Denne situation kan sammenlignes med den indledende sceniske beskrivelse, hvor Bjørns værktøj på knagen var anledning til reaktioner fra os begge. Jeg anser værktøjets placering for at være usædvanlig, og jeg associerede umiddelbart værktøjet til den hyppigt forekommende fremstilling i den offentlige diskurs af psykisk syge som potentielt voldelige. Bjørns undskyldning for værktøjets placering kan ses som udtryk for, at han mere eller mindre bevidst kender og føler sig ramt af denne stereotypi.

Min sundhedsprofessionelle baggrund er også af betydning for forståelseskløften mellem os, men denne betydning er mere kompleks end som så. I relationen til Bjørn er jeg feltarbejder og ikke sundhedsprofessionel. Bjørn og jeg taler ikke på noget tidspunkt om, hvorfor han får pension, og hvorfor han deltager i en livsstilsintervention, der er målrettet mennesker med en skizofrenidiagnose. Bjørn bringer ikke selv emnet „psykisk sygdom“ op, og det gør jeg heller ikke. Men andre ord taler vi ikke om det, der kan forstås som Bjørns afvigelse fra det samfundsmæssigt normale. I en sundhedsprofessionel relation ville jeg italesætte symptomer og sygdom, men i min rolle som feltarbejder har Bjørn og jeg ikke noget fælles tilgængeligt sprog for den divergens, der er i Bjørns og min forståelse af verden. Manglende sprog medfører manglende mulighed for at dele forståelse, og måske det bidrager til at skabe min angst – og Bjørns anspændthed. Den angst, der opstår i situationen, handler derfor ikke blot om os som privatpersoner, men relaterer sig til vores forskellige positioner.

„Tiltrækning“ og „frastødning“ er centrale tematikker i alle de præsenterede sceniske beskrivelser. Frastødning kommer til udtryk i situationen med Bjørns og min divergerende oplevelse af hændelsesforløbet omkring metrobyggeriet, og da Bjørn skiftevis tramper i pedalerne og holder cyklen tilbage for at vente på mig, da vi skal cykle forbi hans barndomshjem. Tiltrækning kommer til udtryk i Bjørns villighed til at mødes og i direkte og indirekte invitationer til at komme ind i hans hjem, til at få indblik i hans livshistorie og se steder af betydning for ham. Invitationerne kan anskues som Bjørns bestræbelser på at skabe forandringer i sin hverdag og på at overvinde indre og ydre barrierer for social deltagelse.

Vidensbidrag og potentialer for hverdagslivsforskning

En introduktion og anvendelse af det analytiske greb „kropslige forstyrrelser“ har bidraget til forståelse af, hvordan Bjørn erfarer sin hverdag. Jeg har fået forståelse af Bjørns ambivalens over for social deltagelse gennem brugen af begreberne tiltrækning og frastødning. Gennem en udforskning af Bjørns og min relation fik

jeg viden om og kropslig fornemmelse af, at Bjørn ikke blot viste åbenhed, men også forbehold og afvisning. Han trådte et skridt frem mod et andet menneske og trådte samtidig et skridt tilbage. Ambivalensen i Bjørns hverdag rækker ud over enkelte episoder og en aktuel relation til mig. Den vidner om Bjørns følelse af at være anderledes og hans oplevelse af samfundsmæssigt at høre til og ikke høre til på samme tid.

Det er velbeskrevet, at mennesker med alvorlige psykosociale vanskeligheder kan være udfordret, hvad angår social deltagelse (Neidel 2013; Tew et al. 2012). En analyse af sceniske beskrivelser kan bidrage til forståelse af de samtidige og modsatrettede følelser af tiltrækning og frastødning, ligesom den giver indblik i, at ambivalens over for social deltagelse er forbundet med både livshistoriske og samfundsmæssige forhold. I denne sammenhæng er det en væsentlig pointe, at den opnåede viden om Bjørns ambivalens over for social deltagelse ikke alene er rationelt funderet, men også er sensorisk og emotionel.

Jeg har gennem artiklen understreget, at kropslige forstyrrelser, som analytisk greb har særlig relevans, når det gælder to udfordringer i hverdagslivsforskning. Den første udfordring – at skabe indsigt i hverdagslivets selvfølgheder – eksemplificeres af Bjørns ambivalente følelse. Bjørns hverdag, der er præget af et savn af og en bestræbelse på at opnå social deltagelse og tilhørighed. Denne ambivalens gennemgribende betydning er ikke umiddelbart synlig i mødet med Bjørn, men fremkaldes gennem analysen af den sceniske beskrivelse. Den anden udfordring angår det at begribe, hvorledes det enkelte menneskes hverdagsliv er forankret i det sociale, det vil sige at overskride et individperspektiv. Gennem analyse af de sceniske beskrivelser konkluderer jeg, at udtalte samfundsmæssige normer omkring psykisk sygdom har en gennemgribende indflydelse på måden, hvorpå Bjørn erfarer sin hverdag. Denne betydning forbliver sprogløs i relationen mellem os, men mærkes kropsligt og følelsesmæssigt.

Et metodisk hvordan og et metodologisk hvorfor

Jeg vil vende tilbage til min intention om at besvare et metodisk *hvordan*, altså hvordan man kan foretage analyser af sceniske beskrivelser. Jeg har vist her, hvordan det helt konkret har været hjælpsomt at fokusere på kropssansninger, fornemmelser og følelser, der forstyrrer og ikke lader sig falde på plads. Jeg har fastholdt og nysgerrigt udfoldet disse forstyrrelser som opmærksomhedspunkter for analyse, refleksion og teoretisk tolkning. Min anden intention med artiklen var at udfolde et metodologisk *hvorfor*. Her har jeg redegjort for, at en analytisk opmærksomhed på kropslige forstyrrelser kan bidrage til at skabe ny viden om menneskers hverdagsliv, hvor selvfølgheder og samfundsmæssige dimensioner tydeliggøres.

Mit ønske med denne artikel er at invitere til en teoretisk dialog mellem en lorenziansk psykosocial forskningstradition, en sociologisk embodiment-orientering og de igangværende udviklinger inden for en følelsesorienteret tilgang i antropologien. En afsluttende opfordring fra min side vil derfor være at udvikle den sensoriske etnografi ved at dele metodiske erfaringer og reflektere over et metodologisk hvorfor og et metodisk hvordan. Hvad angår tidsskriftets tema, data, har jeg vist, at opmærksomhed på kropslige reaktioner kan skabe adgang til særlige former for indtryk. Kropslige, følelsesmæssige og intuitive indtryk er vanskelige at håndtere analytisk, og deri ligger måske deres styrke. Den viden, der kan skabes gennem inddragelse af sensoriske indtryk, kan være sanselig og diffus uden dermed at være uvidenskabelig. Kropslige forstyrrelser er et særligt teoretisk begrundet blik på feltarbejderens kropslige reaktioner, der kan bibringe forståelse i en ny form og med en ny betydning.

Noter

1. Pink anvender de teoretiske begreberne „place“ og „emplacement“ til beskrivelse af forskeres og informanternes relation til feltet og denne relations betydning for vidensdannelsen (Pink 2015).
2. For at fastholde dette metodiske fokus vil jeg ikke i denne artikel komme ind på, hvorledes fænomenet skizofreni bedst forstås eller på det hensigtsmæssige eller uhensigtsmæssige i at søge at motivere for livsstilsændringer. Det har jeg gjort andetsteds (Moltke & Speyer 2018; Moltke 2009, 2010, 2011, 2015, 2017).
3. Af hensyn til anonymiseringen af informanterne er navnet Bjørn blot et synonym for den pågældende informants rigtige navn.
4. Den sceniske forståelse har været anvendt inden for en række forskningsområder, herunder uddannelses-, organisations- og sundhedsforskning (Andersen & Dybbroe 2016; Andersen 2013; Weber 2012; Olesen 2007).
5. Af praktiske årsager vil jeg i det følgende oversætte „psycho-social“ til det danske ord psykosocial. Ordet psykosocial relateres ofte til en pædagogisk, psykologisk og socialpsykologisk tradition, hvilket altså ikke er tilfældet i denne sammenhæng.

Litteratur

- Andersen, Linda Lundgaard
2013 Inner and Outer Life at Work. The Roots and Horizon of Psychoanalytically Informed Work Life Research. Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research 13(3). <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-13.3.1902>.
- Andersen, Linda Lundgaard & Betina Dybbroe
2016 Introspection as Intra-Professionalism in Social and Health Care. Journal of Social Work Practice. Psychotherapeutic Approaches in Health, Welfare and Community 31(1):21-35.

- Bereswill, Mechthild, Christine Morgenroth & Peter Redman
2010 Alfred Lorenzer and the Depth-Hermeneutic Method. *Culture and Society* 15(3): 221-50.
- Coffey, Amanda
1999 *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. New York: Sage Publishing.
- Crapanzano, Vincent
2010 At the Heart of the Discipline. In: J. Davies & D. Spencer (eds): *Emotions in the Field*. California: Stanford University Press.
- Crossley, Nick
2001 The Phenomenological Habitus and its Construction. *Theory and Society* 30(1): 81-120.
2012 Phenomenology and the Body. In: B.S. Turner (ed.): *Routledge Handbook of Body Studies*. New York: Routledge International Handbooks.
2013 Habit and Habitus. *Body & Society* 19(2-3):136-62. <https://doi.org/10.1177/1357034X12472543>.
- Csordas, Thomas J.
1993 Somatic Modes of Attention. *Cultural Anthropology* 8(2):135-56.
2002 Embodiment as a Paradigm for Anthropology. *Body/Meaning/Healing. Contemporary Anthropology of Religion*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
2011 Cultural Phenomenology. Embodiment: Agency, Sexual Difference, and Illness. In: F.E. Mascia-Less (ed.): *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*. Pp. 137-57. Malden & Oxford: Blackwell Publishing.
- Davies, Charlotte Aul
2008 *Reflexive Ethnography*. New York: Routledge.
- Davies, James
2010 Introduction. *Emotions in the Field*. In: J. Davies & D. Spencer (eds): *Emotions in the Field*. California: Stanford University Press.
- Davies, James & Dimitrina Spencer (eds)
2010 *Emotions in the Field*. California: Stanford University Press.
- Gannik, Dorthe Effersøe
2005 *Social sygdomsteori – et situationelt perspektiv*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Hastrup, Kirsten
2003 *Indtroduktion*. I: K. Hastrup (red.): *Ind i verden. En grundbog i antropologisk metode*. København: Hans Reitzels Forlag.
2010a *Feltarbejde*. I: Brinkmann & Tanggaard (red.): *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag.
2010b *Emotional Topographies. The Sense of Place in the Far North*. In: J. Davies & D. Spencer (eds): *Emotions in the Field*. California: Stanford University Press.
- Hollway, Wendy
2015 *Knowing Mothers. Researching Maternal Identity Change*. *Studies in the Psychosocial*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hollway, Wendy & Tony Jefferson
2013 *Doing Qualitative Research Differently. A Psychosocial Approach*. New York: Sage Publishing.

- Jackson, Michael
2010 From Anxiety to Method in Anthropological Fieldwork. In: J. Davies & D. Spencer (eds): *Emotions in the Field*. California: Stanford University Press.
- Jensen, Uffe Juul
2006 Sygdom som erfaring eller fremmedlegeme. I: K. Akselsen & B. Koch (red.): *Sundhed, udvikling og læring. Professionelle perspektiver på børn og unge*. Værløse: Billesø & Baltzer.
- Lehn-Christiansen, Sine, Anne Liveng, Betina Dybbroe, Mari Holen, Nicole Thualagant, Iben, Charlotte Aamann & Birgitte Nordenhof
2016 *Ulighed i sundhed – nye humanistiske og samfundsvidenskabelige perspektiver*. Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Leithäuser, Thomas
1977 *Kapitalistisk produktion og samfundsmæssiggørelse af hverdagen*. I: T. Leithäuser & W.R. Heinz (red.): *Produktion, arbejde, socialisation*. København: Medusa.
2000 *Teorien om hverdagsbevidsthed i dag*. I: K. Illeris (red.): *Tekster om læring*. Roskilde: Roskilde Universitets Forlag.
2012 *Psychoanalysis, Socialization and Society. The Psychoanalytical Thought and Interpretation of Alfred Lorenzer*. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* 13(3):56-70. <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-13.3.1907>.
- Lorenzer, Alfred
1975 *Sprogbeskadigelse og rekonstruktion. Forarbejder til en metateori om psykoanalysen*. København: Bibliotek Rhodos.
- Merleau-Ponty, Maurice
2006 *Kroppens fænomenologi*. København: Det lille forlag.
- Moltke, Ane
2009 *Det gælder livet*. I: M. Nordentoft, M. Melau, T. Iversen & S. Kjær. (red.): *Psykose hos unge*. København: Psykiatrifondens Forlag.
2010 *Kroppens ambivalens. Skizofreni, fysisk aktivitet og motivation*. København: Frydenlund.
2011 *Kroppen i forandring*. *Vera, Tidsskrift for pædagoger* 55:48-53.
2015 *Vaner – et perspektiv på hverdagslivet*. *Tidsskrift for Psykisk Helsearbeid* 12(4): 325-35.
2017 *Sygdom og sundhed i en ureglerlig hverdag. Sensorisk feltarbejde blandt mennesker diagnosticeret med skizofreni*. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitet.
- Moltke, Ane & Helene Speyer
2018 *Livsstil kan marginalisere allerede udsatte*. *Ugeskrift for Læger* 180(9).
- Neidel, Agnete
2013 *En ny dagsorden – et nyt udviklingspotentiale*. I: A. Neidel, C.C. Jensen & M.H. Jørgensen (red.): *Inklusion, deltagelse og bedring. Unge med psykosociale vanskeligheder i lokalsamfundet*. Side 6-14. København: Socialstyrelsen.
- Olesen, Henning Salling
2007 *Theorising Learning in Life History. A Psychosocietal Approach*. *Journal Studies in the Education of Adults* 39(1):38-53
2012 *The Societal Nature of Subjectivity. An Interdisciplinary Methodological Challenge*. *FQS Forum: qualitative social research. Sozialforschung* 13(3). Art. 4.

- Pink, Sarah
2011 From Embodiment to Emplacement. Re-Thinking Competing Bodies, Senses and Spatialities. *Sport, Education and Society* 16(3):343-55.
- 2015 Doing Sensory Ethnography. New York: Sage Publishing.
- Schutz, Alfred
1972 Hverdagslivets sociologi. København: Hans Reitzels Forlag.
- Shilling, Chris
2012 The Body and Social Theory. Los Angeles: Sage.
- Speyer, Helene
2017 Individualized Lifestyle Interventions to Reduce Cardiovascular Risk Factors in Patients with Schizophrenia. Ph.d.-afhandling. Psykiatrisk Center København. Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet. Københavns Universitet.
- Tew, Jerry, Shula Ramon, Mike Slade, Victoria Bird, Jane Melton & Clair Le Boutillier
2012 Social Factors and Recovery from Mental Health Difficulties. A Review of the Evidence. *The British Journal of Social Work* 42(3):443-60. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcr076>.
- Turner, Brian S.
2012 Introduction. In: B.S. Turner (ed.): *Routledge Handbook of Body Studies*. New York: Routledge International Handbooks.
- Visholm, Steen
1993 Overflade og dybde. Om projektiv identifikation og det modernes psykologi. København: Forlaget Politisk Revy.
- Weber, Kirsten
2012 Learning, Work, and Language Games. *Forum Qualitative Sozialforschung/ Forum: Qualitative Social Research* 13(3):artikel 24. <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-13.3.1905>.

